

Ritueel en ritualisering

Wat is een ritueel? Dat was de vraag die Nynke en Caroline mij op een zonnige aprildag tijdens een lunchafspraak in de Bijlmer stelden. Zij waren op zoek naar rituelen in de Bijlmer die niet voor een breed publiek zichtbaar zijn. Deze wilden zij verzamelen en vervolgens de verzamelde rituelen in een installatie vorm geven.

Om te kunnen beginnen moesten zij weten wat rituelen eigenlijk zijn. De Heilige Mis in de katholieke kerk wordt over het algemeen als ritueel gezien, evenals een Winti Pre – een Afro-Surinaams ritueel waarin de Winti geesten worden aangeropen. Maar, vroegen zij zich af, is bijvoorbeeld ook het tandenpoetsen een ritueel? Of al die kleine rituelen en ritueeltjes die je over de dag verdeeld meemaakt, zoals het kopje koffie elke ochtend, de krant lezen, of het avondeten? Wat is precies het verschil tussen een routine en een ritueel?

Het bestuderen van rituelen is één van de kerntaken van antropologen. De Franse antropoloog en socioloog Emile Durkheim (1858-1917) keek daarbij met name naar de functie van rituelen. In zijn visie vervulde het ritueel de behoefte van de samenleving aan eenheid en verbondenheid. Deze eenheid wordt volgens Durkheim uitgedrukt in rituele objecten en symbolen. Bij een voetbalwedstrijd is dit bijvoorbeeld een belangrijk element. De duizenden afzonderlijke supporters in een stadion voelen zich een eenheid door het dragen van dezelfde kleuren, emblemen, vlaggen of het zingen van gedeelde liederen.

Deze functionalistische visie is in de antropologie op de achtergrond geraakt. Maar ook voor hedendaagse antropologen staat het ritueel centraal bij het begrijpen van cultuur en gemeenschap. Antropologen kijken nu naar processen van ritualisering. De vraag is dan niet wat een ritueel is, maar hoe gewone handelingen zoals eten, drinken, feest vieren, lachen, huilen of verliefd zijn in een rituele context geplaatst worden en hoe ze zo voor een grotere groep mensen betekenis krijgen. Met andere woorden: een eenduidige definitie is er niet. Wat als ritueel wordt beschouwd hangt af van de sociale en culturele context.

Alledaagse handelingen zoals eten kunnen deel worden van processen van ritualisering en van betekenis veranderen. Vroeger, vertellen Nynke en Caroline op hun blog, was op woensdag gehaktvrijdag in Nederland. Toen kon om praktische redenen alleen op woensdag gehaktballen worden gegeten. Nu is dat niet meer zo, gehakt is er altijd. Maar als Nynke en Caroline nu een gehaktbal eten, weten zij dat dit gerecht van de 'voorouders' stamt, en dat het een 'hollands' gerecht is. De gehaktbal is dus niet slechts eten, maar wordt met trots als symbool ervaren voor de traditie van een bepaalde groep mensen: de 'Hollanders'. Deze gerechten zijn nu onderdeel van wat men als 'nederlands' is gaan beschouwen en wat 'ons' onderscheidt van 'anderen' binnen of buiten Nederland.

Het gaat dus bij het begrip ritueel niet om een achterliggend schema binnen een vaststaand kader. Het gaat om wat mensen doen, waarom en met wie – om handelingen. Voor de rituelenkar is dit een uitdaging, want hoe kan je handelingen vastgrijpen en 'verzamelen'? Rituele handelingen hebben betrekking op objecten. Zo wordt de gehaktbal een object van 'Nederlandsheid', of bruine bonen met rijst een object dat 'Surinaamsheid' symboliseert. Andere objecten zijn duurzamer dan eten en daarom makkelijker te verzamelen. Dat geldt bijvoorbeeld voor de tienduimer die in Suriname wordt gebruikt om wensen of ronddwalende geesten van de voorouders vast te spijkeren. Nu zit er een aantal op de rituelenkar.

Nynke en Caroline hebben de gevonden rituelen de vorm van een kar gegeven: een bijzondere bakfiets. De romp is van staal, net als bij een gewone bakfiets, maar op deze romp zijn houten

kasten, dozen en laatjes gemonteerd, en een stel stoelen lijkt los van de zijkant te hangen. De kasten en dozen zijn op elkaar gestapeld en vormen een surrealistisch gebergte van meubels, net als bij een verhuizing. Gespijkerd op de buitenkant, achter de deuren en in de laden zijn de rituelen: 'teksten, objecten en geuren die refereren aan de rituelen die wij hebben onderzocht.'

De rituelenkar werd een groot succes en veel mensen kwamen een ritueel drankje doen aan de uitschuifbare tafel van de kar. De meest opmerkelijke uitkomst van het project vonden Nynke en Caroline echter de eerste reactie van hun gesprekspartners: 'Ik heb geen rituelen.' 'Maar,' vertellen zij, 'een beetje doorpratend komt het wel op tafel.' Oftewel, op de kar. Met andere woorden: het zijn de mensen zélf en de contexten van betekenisgeving die bepalen wat een ritueel is. Er bestaat dus geen abstracte definitie van wat wel en wat geen ritueel is. Zo wordt de rituelenkar zelf onderdeel van processen van ritualisering: een ritueel is hetgeen dat op de rituelenkar terecht komt.

Markus Balkenhol © april 2011